

- B. Banaszk: *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2004.
 L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2006.
 L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 1999–2007.
 D. Górecki (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Kraków 2007.
 A. Rost, *Instytucje polskiego prawa konstytucyjnego*, Poznań 2005.
 S. Sagan, *Prawo konstytucyjne RP*, Warszawa 2003.
 P. Sarnecki (red.), *Prawo konstytucyjne RP*, Warszawa 2005.
 W. Skrzydło (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 2006.
 P. Winczorek, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003.
 Z. Witkowski (red.), *Prawo konstytucyjne*, Toruń 2006.

KONSTYTUCJA JAKO PODSTAWOWE ŹRÓDŁO PRAWA KONSTYTUCYJNEGO

1. Pojęcie i istota konstytucji

Pojęcie „konstytucja” wywodzi się z łacińskiego słowa *constituere*, które oznacza: ustanawiać, urządzać, kształtować, porządkować. Już w starożytnym Rzymie terminem *rem publicam constituere* określano była działalność prawodawcy mającą na celu zorganizowanie państwa, nadanie państwu ustroju politycznego. Termin „konstytucja” przeszedł w historii znaczącą ewolucję, posługiwano się nim w różnych znaczeniach. W wielu wypadkach używano go na oznaczenie praw fundamentalnych państwa, jak czynił to chociażby najwybitniejszy francuski teoretyk państwa XVI w. Jean Bodin. Z kolei w średniowieczu pojęciem *constitutio* określano powszechnie reguły życia zakonnego; ten sam termin wykorzystywany był w Rzeczypospolitej szlacheckiej na określenie ustaw sejmowych. Terminu „konstytucja” używano również na oznaczenie czynników decydujących o ustroju państwa. W takim znaczeniu pojęciem tym posługiwał się m.in. Monteskiusz, uznając za najważniejszy czynnik kształtujący ustrój państwa całokształt właściwości środowiska geograficznego.

Współcześnie pod nazwą „konstytucja” rozumiany jest najczęściej jeden akt prawny określający ustrój danego państwa. W nauce prawa konstytucyjnego termin ten bywa używany także w innych znaczeniach. Przede wszystkim wyróżnia się konstytucję w sensie materialnym oraz w sensie formalnym. **Konstytucja w znaczeniu materialnym** pojmowana jest jako całokształt norm prawnych (z normami prawa zwyczajowego włącznie) regulujących ustrój państwa, nawet jeśli nie znajdują się wśród nich normy wyposażone w szczególną moc prawną. Nie sposób przy tym nie zauważyć, że pojęcie konstytucji w ujęciu materialnym pokrywa się w zasadzie z tradycyjnym pojęciem prawa konstytucyjnego (w szerokim znaczeniu tego terminu). Z kolei **konstytucja w znaczeniu formalnym** to zespół norm prawnych zawartych najczęściej w jednym akcie prawnym, różniącym się od ustaw zwykłych pod względem mocy prawnej oraz szczególnej nazwy.

Z przedstawionym wyżej rozróżnieniem konstytucji w ujęciu materialnym oraz formalnym wiąże się wyraźnie podział na konstytucję niepiisaną i konstytucję pi-

saną. Pierwsza z nich, czyli **konstytucja niepisana**, charakterystyczna jest dla takiego państwa, w którym nie występuje jeden lub kilka aktów o najwyższej mocy prawnej – mających za przedmiot regulacji podstawy ustroju państwowego. W tym znaczeniu konstytucję niepisaną posiada głównie Wielka Brytania. Konstytucję brytyjską tworzy bowiem całokształt norm prawnych, które regulują podstawy ustroju politycznego tego państwa, bez względu na formę aktów prawnych, w których normy te są zawarte. Zaliczają się do nich zarówno ustawy i uchwały parlamentu, jak też zwyczajowe prawo konstytucyjne oraz liczne konwenanse konstytucyjne. Brak jest jednak wśród źródeł brytyjskiego prawa konstytucyjnego aktów posiadających szczególną moc prawną. Niepisana konstytucję posiada także Izrael. W odróżnieniu jednak od Wielkiej Brytanii, zasady ustroju tego państwa określają w zasadzie tylko normy prawa stanowionego. Na pojęcie konstytucji Izraela składa się obecnie 11 ustaw zasadniczych (podstawowych) uchwalanych przez parlament w zwykłym trybie ustawodawczym, m.in. ustawa o Knesecie, ustawa o prezydencie państwa, ustawa o rządzie, ustawa o stolicy państwa Jerozolimie. Akty o najwyższej mocy nie występują też w systemie prawnoustrojowym Nowej Zelandii.

Pojęcie **konstytucja pisana** używane jest z kolei najczęściej na określenie jednego aktu prawnego, zawierającego normy o najwyższej mocy prawnej. Niektórzy jednak obowiązuje w państwie kilka aktów posiadających taką samą, najwyższą moc prawną w hierarchii aktów normatywnych. Takie „bloki konstytucyjne” miały zastosowanie m.in. we Francji w okresie III Republiki (1875–1940) oraz w Polsce (1992–1997). Aktualnie przykładem takiego rozwiązania może być zwłaszcza Szwecja, gdzie konstytucję tworzą 4 akty prawne: Akt o Formie Rządu (jest on zwyczajowo najważniejszy, gdyż reguluje całokształt podstawowych instytucji ustrojowych państwa), Akt o sukcesji tronu, Akt o wolności druku oraz Akt o wolności ekspresji. Konstytucję pisaną w formie więcej niż jednego aktu o szczególnej mocy prawnej posiadają poza tym m.in. Austria oraz Dania.

W nauce prawa konstytucyjnego dzieli się niekiedy konstytucje na rzeczywiste i fikcyjne. Pojęcie **konstytucja rzeczywista** zastosowane zostało po raz pierwszy przez niemieckiego myśliciela i działacza socjalistycznego Ferdynanda Lasalle'a, który w 1862 r. określił konstytucję jako aktualnie istniejący układ sił politycznych w danym państwie. Obecnie pod pojęciem konstytucji rzeczywistej rozumie się jedynie taką konstytucję pisaną, której treść odzwierciedla istniejący w państwie układ sił politycznych, dzięki czemu jej postanowienia mogą być realizowane w praktyce. **Konstytucja fikcyjna** charakteryzuje się natomiast tym, że zawiera szereg sformułowań lub rozwiązań, które nie odpowiadają istniejącym w państwie stosunkom społeczno-politycznym i tym samym nie mają w praktyce żadnego zastosowania. W konsekwencji istniejącej faktycznie w danym państwie ustroj polityczny różni się od zasad tego ustroju określonych w treści obowiązującej konstytucji. Taki charak-

ter miały m.in. konstytucje wszystkich państw realnego socjalizmu, w tym również Konstytucja PRL z 22 lipca 1952 roku.

Biorąc pod uwagę zakres przedmiotowy regulacji konstytucyjnej, wyodrębnia się z jednej strony **konstytucje pełne**, z drugiej zaś – **konstytucje niepełne**, zwane też fragmentarycznymi. Za konstytucję pełną można uznać jedynie taki akt konstytucyjny, który zawiera unormowania wszystkich podstawowych zasad i instytucji ustroju państwa, w tym zwłaszcza określenie: podmiotu władzy najwyższej w państwie, form sprawowania władzy przez suwerena, podstawowych praw i wolności jednostki, struktury organów państwa oraz wzajemnych relacji między organami państwowymi. Każda konstytucja musi poza tym zawierać postanowienia gwarantujące normom konstytucyjnym najwyższą moc prawną oraz określające procedurę zmiany konstytucji. Jeśli akt konstytucyjny pozbawiony jest choćby jednego z wyżej wymienionych elementów, to nie może być już uznany za pełną konstytucję. Akt prawny nieuwzględniający w swojej treści wszystkich zagadnień należących do tzw. materii konstytucyjnych określany jest mianem niepełnej konstytucji. Należy jednak przy tym pamiętać, że w niektórych państwach (USA, Kanada, Francja, Czechy) ustroj polityczny państwa oraz gwarancje wolności i praw jednostki regulowane są w osobnych aktach konstytucyjnych. Takiego stanu rzeczy nie można oczywiście traktować jako braku pełnej konstytucji, gdyż w rzeczywistości wszystkie materie konstytucyjne zostają tu uwzględnione, tyle że w treści więcej niż jednego aktu konstytucyjnego. Ponadto trzeba pamiętać, że na oznaczenie aktu o najwyższej mocy prawnej, regulującego jednak tylko niektóre zagadnienia ustroju państwa, używa się także określenia „**mała konstytucja**”. Termin ten przyjął się przede wszystkim w polskiej tradycji konstytucyjnej i był używany m.in. na określenie obowiązującej w latach 1992–1997 ustawy konstytucyjnej z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym.

Na uwzględnienie zasługuje jeszcze podział na **konstytucje sztywne i elastyczne**. Za konstytucje sztywne uznaje się takie konstytucje, które mogą być zmienione tylko w szczególnym trybie, poważnie utrudnionym w porównaniu z trybem dokonywania zmian w treści ustaw zwykłych. Z kolei konstytucje, które można zmieniać w trybie przewidzianym dla ustaw zwykłych, określa się najczęściej mianem konstytucji elastycznych.

Reasumując dotychczasowe wywody, można określić pojęcie konstytucji, które będzie przydatne w dalszych rozważaniach. **Pod pojęciem konstytucji należy rozumieć ustawę zasadniczą o najwyższej mocy prawnej, szczególnej treści oraz szczególnym trybie jej uchwalania i zmiany, określającą podstawowe zasady i instytucje ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego państwa.**

Konstytucja we współczesnych systemach ustrojowych jest podstawowym źródłem prawa konstytucyjnego. Jako podstawowy akt określający strukturę polityczną i społeczno-gospodarczą posiada ona zawsze podwójne znaczenie: polityczne i prawne. Znaczenie polityczne konstytucji polega głównie na tym, że wyrażone są w niej najważniejsze idee i zasady, na których opiera się struktura władzy politycznej i struktura określonego państwa. Jej szczególne znaczenie prawne polega zaś na tym, że wyrażone w niej idee i zasady zostały sformułowane jako normy prawne, jako prawne zasady ustroju danego państwa.

2. Geneza konstytucji pisanej i jej ewolucja

Koncepcja konstytucji pisanej pojawiła się dopiero w dobie Oświecenia i była wynikiem dorobku liberalno-burżuazyjnej myśli politycznej. Po raz pierwszy wysunęła ją grupa ideologów nurtu politycznego (Locke, Monteskiusz, Rousseau, Jefferson) w okresie jego walki z feudalizmem o władzę polityczną oraz o nowy kształt ustroju politycznego. Na wysunięcie postulatu konstytucji pisanej złożyło się w tamtym okresie historycznym co najmniej kilka przyczyn.

1. Panującemu dotąd światopoglądowi teologicznemu, uznającemu Biblię za podstawę ustroju społecznego oraz uzasadniającemu pozyję i uprawnienia władcy absolutnego prawem boskim, przeciwstawiono wówczas światopogląd racjonalistyczny. Przyjmował on założenie, że skoro rozum ludzki jest niezawodną miarą prawdy, to należy się nim kierować przy tworzeniu doskonalszych form instytucji społecznych i politycznych oraz rozumnych reguł sprawowania rządów. Nowe instytucje i reguły rządzenia powinny być jednak bezwzględnie zapisane w akcie o najwyższej mocy prawnej, czyli w konstytucji.
2. Dążenie do odrzucenia systemu feudalnego oznaczało walkę z przywilejami szlachty i duchowieństwa, której efektem miało być przyznanie praw politycznych dla całego stanu trzeciego i tym samym przyjęcie zasady równości wszystkich obywateli wobec prawa (bez względu na ich przynależność stanową). Z hasłami wolności jednostki oraz równości praw politycznych wszystkich obywateli wiązał się oczywiście postulat zapisania tych zasad w treści konstytucji, która miała stanowić gwarantującą ich realizację i nienaruszalności.
3. Znaczący wpływ na wysunięcie postulatu konstytucji pisanej wywarła też doktryna umowy społecznej, głoszona przez przedstawicieli szkoły prawa natury. Zwolennicy tej doktryny stali bowiem na stanowisku, że konstytucja powinna stanowić swego rodzaju umowę społeczną między ludem a panującą

cy, gdyż ma określać warunki, na jakich będzie sprawowana władza przez panującego.

4. Wysunięcie postulatu konstytucji pisanej wiązało się również z teorią podziału władz. Według tej koncepcji wolność jednostki może być zagwarantowana tylko wówczas, gdy istnieje podział władzy między organami państwa, a przy tym są one wyposażone we wzajemne hamulce. Wymaga to jednak konstytucjonalizacji zasady podziału władz na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą oraz określenia w konstytucji wzajemnych stosunków między poszczególnymi władzami.

Pierwsze konstytucje pisane mają rodowód anglosaski. W okresie rewolucji burżuazyjnej w Anglii opublikowano tzw. „umowy ludu” (*Agreement of the People*) z 1647 i 1649 r., które były pierwszymi projektami konstytucji pisanej w Europie. Z tego okresu pochodzą też pierwsze pisane akty konstytucyjne kolonii angielskich w Ameryce Północnej (poczynając od *Fundamental Orders of Connecticut* z 1639 r.). Określone w tych aktach zasady i rozwiązania wywarły później niemały wpływ na rozwiązania wprowadzone w konstytucji federalnej Stanów Zjednoczonych Ameryki z 1787 r.

Przyjęcie konstytucji federalnej z 1787 r. poprzedziło uchwalenie przez Kongres Kontynentalny (składający się z przedstawicieli kolonii): Deklaracji Niepodległości z 4 lipca 1776 r. oraz Artykułów Konfederacji. Drugi z tych dokumentów, posiadający jednocześnie prawnomiędzynarodowy i prawokonstytucyjny charakter, był pierwszym aktem określającym podstawy ustroju państwa amerykańskiego. Artykuły Konfederacji zostały przyjęte przez Kongres Kontynentalny w listopadzie 1777 r., ale weszły w życie dopiero po ich ratyfikacji przez wszystkie legislatury stanowe. Akt ten zagwarantował stanom pełną suwerenność, wolność i niezależność. Jedynym wspólnym organem konfederacji był Kongres, składający się z wybieralnych delegatów poszczególnych stanów. Słabość instytucji ogólnokrajowych była jednak krytycznie oceniana przez znaczną część polityków (federalistów), którzy zmierzali do stworzenia ścisłej więzi pomiędzy stanami i ukształtowania państwa związkowego (federacyjnego). Zmiany w tym kierunku wprowadziła już kilka lat później federalna ustawa zasadnicza.

Konstytucja Stanów Zjednoczonych z 1787 r. była pierwszą – w pełnym znaczeniu tego słowa – konstytucją pisaną w świecie. Poza krótkim wstępem (w którym określono „narod Stanów Zjednoczonych” jako najwyższy autorytet ustrojodawczy), składa się ona zaledwie z 7 artykułów, mających jednak istotnie rozbudowaną treść, tak że można je przyrównać do rozdziałów konstytucji europejskich. Łącznie przy tym zauważyć, że na systematyczne konstytucji zaważyło przyjęcie przez jej twórców koncepcji podziału władz. Siąd też trzy pierwsze artykuły poświęcone są kolejno: władzy ustawodawczej (Kongresowi), władzy wykonawczej (prezydento-

wi), władzy sądowiczej (sądom federalnym). Artykuł 4 określa stosunki wzajemne między związkiem a stanami, artykuł 5 określa procedurę zmiany konstytucji, artykuł 6 formułuje zasadę, że najwyższe prawo krajowe w Stanach Zjednoczonych stanowi konstytucja, zgodnie z nią wydane ustawy oraz traktaty zawarte przez USA z innymi państwami, artykuł 7 zaś określił procedurę wejścia w życie pierwotnego tekstu konstytucji. Konstytucja w swym pierwotnym brzmieniu nie zawierała jednak regulacji podstawowych praw i wolności obywateli, co wytknięto twórcom konstytucji podczas procedury ratyfikacyjnej. Dlatego też już w 1789 r. Kongres zaproponował uchwalenie pierwszych dziesięciu poprawek do konstytucji w postaci Deklaracji Praw (*Bill of Rights*), która miała stanowić gwarancję swobód jednostki. Po ratyfikacji tych poprawek przez 3/4 stanów weszły one w życie w 1791 r.

Konstytucja USA stanowi rzadki przykład wyjątkowej stabilności konstytucji. Będąc pierwszą konstytucją pisaną w świecie, jest jednocześnie najstarszą z aktualnie obowiązujących ustaw zasadniczych. W okresie ponad 200 lat obowiązująca pierwotny tekst konstytucji (który pozostał nienaruszony) był uzupełniony zaledwie o 27 poprawek, przy czym pierwszych 10 stanowiło wspomniane wyżej *Bill of Rights*. Z uwagi na swą trwałość konstytucja stała się jedną z podstaw panującej w USA ideologii społeczno-politycznej. Podkreślić także należy, że przyjęte w konstytucji tego państwa zasady (zwłaszcza: zwierzchnictwa narodu, republikańskiej formy państwa, podziału władz) wprowadzone zostały później – w charakterze podstawowych zasad ustroju – do konstytucji innych państw demokratycznych.

Pierwsze akty konstytucyjne na kontynencie europejskim pojawiają się u schyłku XVIII w. we Francji i w Polsce. We Francji w ciągu krótkiego okresu czasu uchwalono 4 konstytucje, różniące się między sobą pod względem charakteru i treści. Tak częste zmiany konstytucji podyktowane były przede wszystkim szybko zmieniającą się sytuacją polityczną (Rewolucja Francuska) oraz wpływem różnorodnych koncepcji prawnoustrojowych. Ustrój polityczny Francji podlegał zresztą bardzo częstym oraz istotnym zmianom także na przestrzeni kolejnych dwóch stuleci. O znaczącej ewolucji form polityczno-ustrojowych tego państwa może świadczyć fakt, że obowiązująca obecnie konstytucja V Republiki z 1958 r. jest 16 aktem rangi konstytucyjnej w historii Francji.

Akty konstytucyjne Rewolucji Francuskiej poprzedzone zostały Deklaracją Praw Człowieka i Obywatela, uchwaloną przez Zgromadzenie Narodowe 26 sierpnia 1789 r., a więc w kilka tygodni po zbурzeniu Bastylii. Ten podstawowy dokument pierwszej fazy Rewolucji Francuskiej zakładał, że źródłem władzy suwerennej może być tylko naród, gdyż „żadne ciało, żadna jednostka nie może wykonywać władzy, która nie pochodzi wyraźnie od narodu” (art. 3). Deklaracja głosiła wolność osobistą, równość wszystkich obywateli, wolność wyznania, myśli, słowa i dru-

ktu, nietykalność własności prywatnej. Proklamowała także zasadę podziału władz, uznając ją (art. 16) za niezbędną element ustroju konstytucyjnego.

Deklaracja Praw włączona została, w charakterze wstępu, do pierwszej konstytucji francuskiej z 3 września 1791 r., kształtującej monarchię konstytucyjną. Po przejściu władzy przez jakobinów Konwent Narodowy uchwała w 1793 r. tzw. Konstytucję jakobińską, która proklamuje we Francji ustrój republikański. Konstytucja jakobińska nie weszła jednak faktycznie w życie i w 1795 r. zastąpiono ją nową konstytucją republikańską, nawiązującą w swej treści do obu poprzednich konstytucji. Stała ona na gruncie podziału władz, przywracała ograniczone i pośrednie wybory do instytucji przedstawicielskich, wprowadzała po raz pierwszy dwuizbowy parlament. Po kilku latach zastąpiona została konstytucją z 13 grudnia 1799 r., wprowadzającą we Francji dyktaturę jednostki przy zachowaniu pozorów demokracji parlamentarnej. Konstytucja przyznała najwyższą władzę w państwie pierwszemu konsulowi (Napoleonowi Bonaparte), który w wyniku późniejszych zmian konstytucji obwołany został najpierw (w 1802 r.) dożywotnim konsulem, a następnie (w 1804 r.) proklamowany „Cesarzem Francuzów”.

Jedną z najstarszych konstytucji pisanych w świecie, drugą po konstytucji amerykańskiej, była polska **Konstytucja 3 Maja 1791 r.** Nawiązywała ona wyraźnie do założeń konstytucjonalizmu brytyjskiego, a zwłaszcza zwycającej zasady *rex regnat sed non gubernat* (król panuje, ale nie rządzi). W konstytucji majowej przyjęto bowiem zasadę, że decyzja króla jako przewodniczącego gabinetu ministrów (Straży Praw), aby mogła uzyskać moc obowiązującą, musiała być podpisana przez właściwego ministra, który w konsekwencji takiego rozwiązania ponosił za jej treść odpowiedzialność przed Sejmem. Była to sformułowana po raz pierwszy w akcie rangi konstytucyjnej zasada kontrasygnaty aktów prawnych głowy państwa, która stała się później jednym z charakterystycznych rozwiązań stosowanych w systemach rządów parlamentarnych. Nie można przy tym zapominać, że na ówczesne polskie rozwiązania ustrojowe znaczący wpływ wywarła również francuska myśl konstytucyjna i wydarzenia pierwszego okresu Rewolucji Francuskiej, czego wyrazem było wprowadzenie takich zasad ustrojowych, jak zasada podziału władz oraz zasada zwierzchnictwa narodu.

Konstytucja 3 Maja różniła się jednak od innych ówczesnych konstytucji tym, że połączyła w swej treści określenie postępowych zasad ustrojowych: zwierzchnictwa narodu (pod pojęciem „naród” rozumiano jednak wówczas wyłącznie szlachę), podziału władz oraz ograniczenia rządów parlamentarnych z jednoczesnym utrzymaniem starej struktury społecznej i politycznej. Konstytucja ta obowiązywała zaledwie 14 miesięcy, odegrała jednak znaczącą rolę w naszej historii. Przeszła do tradycji narodu polskiego jako „dowód jego wielkości w dobie upadku”, stała się w okresie zaborów symbolem dążeń niepodległościowych, przyczyniła się w znacznym stopniu do naszego narodowego przetrwania.

Pod wpływem amerykańskich oraz francuskich rozwiązań konstytucyjnych końca XVIII w. idea konstytucji pisanej zdobywa popularność i znajduje zastosowanie w wielu państwach - już w **pierwszej połowie XIX stulecia**. W okresie tym uchwalono w Europie kilka bardzo stabilnych ustaw zasadniczych, np. konstytucja Szwecji z 1809 r. została zastąpiona nową dopiero w 1975 r. Dwie z przyjętych wówczas konstytucji obowiązują (z późniejszymi zmianami) do dziś: Norwegii z 1814 r. (najstarsza z obecnie obowiązujących konstytucji w Europie) oraz Belgii z 1831 r. Do najstarszych należały też pierwsze konstytucje państw Ameryki Łacińskiej, które w pierwszej połowie XIX w. wyzwołyły się spod zależności hiszpańskiej, m.in. Chile z 1818 r., Argentyny z 1819 r. oraz Meksyku z 1824 r. Nie obowiązywały one jednak zbyt długo, były wielokrotnie zmieniane na skutek typowego dla tego regionu braku stabilizacji politycznej (częste zamachy stanu i przewroty wojskowe).

Do utrwalenia się konstytucji pisanej w kulturze politycznej i prawnej wielu społeczeństw **drugiej połowy XIX w.** przyczyniły się poglądy przedstawicieli nurtu pozytywizmu prawniczego (m.in. Johna Austina), którzy stali na stanowisku, że jedynie normy prawa pozytywnego dają pełną gwarancję stałości oraz pewności w stosunkach społecznych i politycznych. Z bardziej znaczących konstytucji tamtego okresu należy wymienić ustawy zasadnicze: III Republiki Francuskiej z 1875 r., Rzeszy Niemieckiej z 1871 r., Konfederacji Szwajcarskiej z 1874 r. oraz Cesarstwa Japonii z 1889 roku.

Bardzo szybki rozwój konstytucjonalizmu nastąpił jednak dopiero w **XX w.**, wtedy też zaznaczył się najbardziej wpływ rozwiązań prawnoustrojowych rozwiniętych państw demokratycznych. Najwięcej nowych konstytucji pojawiło się w 4 okresach minionego stulecia: a) bezpośrednio po zakończeniu I wojny światowej, m.in. w Niemczech (tzw. Konstytucja weimarska), Polsce (Konstytucja marcowa), Czechosłowacji, Jugosławii, Austrii, Finlandii, republikach nadbałtyckich (Litwa, Łotwa, Estonia) oraz w ZSRR, b) w pierwszych latach po II wojnie światowej (m.in. we Francji, Włoszech, Japonii, RFN i w państwach demokracji ludowej), c) po uzyskaniu niepodległości przez szereg państw postkolonialnych (zwłaszcza w latach 60. na kontynencie afrykańskim), d) po rozpadzie bloku państw realnego socjalizmu od 1989 r. (także w krajach, które wchodziły wcześniej jako republiki związkowe w skład Czechosłowacji, Jugosławii oraz ZSRR). W konsekwencji konstytucja pisana stała się, z nielicznymi wyjątkami, powszechnie przyjętą formą prawnej regulacji podstawowych założeń oraz instytucji ustrojowych współczesnego państwa.

Konstytucja każdego państwa posiada trzy specyficzne cechy, które odróżniają ją wyrażnie od ustaw zwykłych. Są to mianowicie:

- 1) szczególna treść,
- 2) szczególna forma, wyrażająca się zwłaszcza w specyficznym trybie uchwalania konstytucji i dokonywania zmian w jej treści, ale też w specyficznym

języku i stylistyce tego aktu normatywnego (przepisy konstytucyjne są bardziej ogólne i abstrakcyjne, a przy tym regulują zwykle daną materię selektywnie),

- 3) najwyższa moc prawna w systemie źródeł prawa.

Wszystkie te cechy muszą występować łącznie, w przeciwnym wypadku określony akt prawny nie może być traktowany jako konstytucja w znaczeniu formalnym.

3. Treść konstytucji

Szczególna treść konstytucji wyraża się w tym, że reguluje podstawowe instytucje ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego państwa. O tym, jakie instytucje ustroju państwa uznać należy za podstawowe i uczynić je przedmiotem regulacji konstytucyjnej, decyduje w każdym przypadku podmiot stanowiący konstytucję, czyli ustawodawca konstytucyjny. Nie ma bowiem ściśle określonego katalogu instytucji „podstawowych”, które powinny być uregulowane wyłącznie w normach rangi konstytucyjnej. Określone instytucje ustrojowe są w jednym państwie uznawane za podstawowe i stanowią przedmiot regulacji konstytucyjnej, w innym zaś takim samym instytucjom przypisuje się znaczenie drugorzędne i pozostawia do regulacji w aktach prawnych niższego rzędu. Zakres regulacji konstytucyjnej uzależniony jest bowiem w każdym przypadku od konkretnych warunków historycznych, charakteru (typu) państwa oraz istniejących w danym państwie uwarunkowań społecznych i politycznych.

Przedmiotowy zakres regulacji konstytucyjnej w najstarszych konstytucjach był z reguły bardzo wąski. W art. 16 francuskiej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 r. postawiono jedynie dwa wymogi, jakim powinna odpowiadać treść konstytucji – określenie gwarancji praw jednostki oraz podziału władz. Także konstytucje przełomu XVIII i XIX w. tylko nieznacznie wykraczały poza tak określone minimum regulacji konstytucyjnej. Ograniczały się one z reguły jedynie do wskazania podmiotu władzy najwyższej w państwie, określenia formy sprawowania władzy przez suwerena, ogólnej regulacji ustroju organów państwowych oraz praw politycznych i wolności osobistych jednostki. Dopiero w późniejszych konstytucjach poszerzono wyraźnie zakres regulacji, zwłaszcza w odniesieniu do organizacji i funkcjonowania organów państwowych (m.in. w szwedzkim Akcie o Formie Rządu z 1809 r., konstytucji Belgii z 1831 r. oraz w dwóch kolejnych konstytucjach Szwajcarii z 1848 i 1874 r.).

Znaczne rozszerzenie zakresu regulacji konstytucyjnej miało miejsce w ustawach zasadniczych uchwalonych w okresie międzywojennym oraz po II wojnie świa-

towej. W dużym stopniu pod wpływem rozwijającego się ruchu socjalistycznego oraz rewolucji w Rosji do treści wielu konstytucji wprowadzono regulacje podziału ustroju społeczno-gospodarczego oraz praw socjalnych, kulturalnych i ekonomicznych jednostki. Zapisy dotyczące tej problematyki znalazły się m.in. w konstytucji weimarskiej z 1919 r. i w konstytucji Włoch z 1947 r. oraz w konstytucjach państw realnego socjalizmu (w tym w konstytucji PRL z 1952 r.). Istotne poszerzenie tej sfery regulacji miało też miejsce w uchwalonych w dekadzie lat 70. XX w. trzech konstytucyjnych konstytucjach Europy południowej: Grecji z 1975 r., Portugalii z 1976 r. i Hiszpanii z 1978 r. Od wielu lat w konstytucjach nowo uchwalonych lub poważnie zmienionych widoczna jest również tendencja do rozszerzania prawno-instytucjonalnych gwarancji nadrzędności norm konstytucyjnych (głównie poprzez wprowadzenie i konstytucjonalizację sądownictwa konstytucyjnego) oraz gwarancji podstawowych praw i wolności jednostki (m.in. poprzez upowszechnienie instytucji ombudsmána).

Analiza treści współczesnych konstytucji pozwala wyodrębnić kilka grup zagadnień, które są przedmiotem regulacji (oczywiście w różnym zakresie) w każdej pełnej konstytucji. Zagadnienia te przyjęło się definiować w nauce prawa konstytucyjnego pojęciem „materie konstytucyjne”. Do materii konstytucyjnych zalicza się normy konstytucji określające:

- 1) podmiot władzy najwyższej w państwie oraz formy sprawowania władzy przez suwerena,
- 2) podstawy ustroju społeczno-gospodarczego, a zwłaszcza charakter istniejących w danym państwie stosunków własnościowych,
- 3) podstawowe prawa i wolności jednostki,
- 4) strukturę terytorialną państwa, a w przypadku państw federacyjnych także wzajemne relacje między związkami i podmiotami federacji,
- 5) strukturę organów państwowych oraz wzajemne stosunki między nimi,
- 6) procedurę zmiany konstytucji.

Wymienione wyżej zagadnienia obejmują tzw. **minimum pełnej regulacji materii konstytucyjnych**. Wynika więc z tego jednoznacznie, że jeśli jakaś konstytucja pomija w swojej treści któryś z tych elementów, nie powinna być uznana za pełną konstytucję. Niekiedy mogą rodzić się w związku z tym pewne wątpliwości. Jako przykład może służyć francuska konstytucja V Republiki z 1958 r., która nie zawiera regulacji praw i wolności jednostki i powołuje się w tej kwestii jedynie na Deklarację Praw z 1789 r. oraz wstęp do konstytucji IV Republiki z 1946 r., który z kolei odwołuje się do „fundamentalnych zasad uznanych przez ustawy Republiki”. Nie można jej jednak z tego względu uznać za akt fragmentaryczny, gdyż

w ramach funkcjonującego we Francji tzw. bloku konstytucyjnego, o czym była już mowa przy charakterystyce istoty pełnej konstytucji, znalazła się faktycznie wy-czerpująca regulacja wszystkich materii konstytucyjnych.

W konstytucjach poszczególnych państw w różnym zakresie zawarta jest regulacja wielu innych zagadnień. Najczęściej są to postanowienia odnoszące się do finansów publicznych, niekiedy nawet bardzo rozbudowane (m.in. w konstytucjach Szwajcarii, RFN oraz Australii). Z reguły też przedmiotem regulacji konstytucyjnej są sprawy obronności i bezpieczeństwa państwa (w tym zagadnienia stanów nadzwyczajnych), czego przykładem może być m.in. przepis art. 16 konstytucji V Republiki, stanowiący podstawę wprowadzenia przez prezydenta stanu wyjątkowego. Coraz częściej w przepisach konstytucyjnych określa się również zasady tworzenia oraz rolę partii politycznych. Liczne są także przykłady regulacji zagadnień charakterystycznych dla konstytucji tylko jednego państwa. Jest to np. art. 9 konstytucji Japonii z 1946 r., który stanowi, że naród japoński „wyrzeka się na zawsze wojny jako suwerennego prawa narodu, jak również użycia lub groźby użycia siły jako środka rozwiązywania sporów międzynarodowych” oraz wprowadza zakaz utrzymywania przez to państwo własnych sił zbrojnych. Tak rozumiana zasada pacyfizmu, od dawna zreszłą, poddawana krytyce i kwestionowana w doktrynie japońskiego prawa konstytucyjnego, jest przy tym jedną z podstawowych zasad ustrojowych współczesnej Japonii.

Stopień szczegółowości regulacji konstytucyjnej posiada nader istotne znaczenie w procesie stosowania przepisów konstytucji w praktyce. Konstytucje szczegółowe stwarzają bowiem organom państwowym możliwości stosowania przepisów konstytucji bezpośrednio, a więc bez konieczności rozwijania ich postanowień aktami prawnymi niższego rzędu. Natomiast konstytucje lakoniczne utrudniają poważanie ich bezpośrednio stosowanie, gdyż w odniesieniu do większości postanowień tego typu konstytucji, konieczne jest wydawanie ustaw zwykłych. W tym wypadku konstytucja może być stosowana bezpośrednio w zasadzie tylko przez parlament, który jest zobowiązany do wydawania ustaw konkretyzujących określone normy konstytucyjne. Inne organy państwowe nie mogą więc stosować konstytucji bezpośrednio w sprawach stanowiących materię ustawową, czyli jednoznacznie zastrzeżonych w samej konstytucji do regulacji w formie ustaw zwykłych. Konstytucje bardzo ogólne stwarzają jednak dużo większe możliwości dokonywania wykładni ich przepisów, sprzyjają więc dostosowywaniu systemu prawa oraz praktyki ustrojowej do zmieniających się uwarunkowań społeczno-gospodarczych i politycznych.

Przy analizie treści konstytucji należy uwzględnić także zagadnienie wewnętrznej systematyki tego aktu prawnego. **Systematyka konstytucji** oznacza uporządkowaną w określony sposób treść konstytucji oraz jej podział m.in. na części, rozdziały i artykuły. Składa się na nią:

- 1) **systematyka ogólna**, której wyrazem jest ogólny układ dużych części składowych konstytucji (nazywanych najczęściej rozdziałami),
- 2) **systematyka szczegółowa** – podział rozdziałów na poszczególne artykuły oraz wewnętrzna struktura samych artykułów (paragrafy, ustępy, punkty itp.).

Systematyka ogólna konstytucji kształtuje się zawsze pod wpływem określonych koncepcji filozoficznych i politycznych, które są akceptowane i przyjmowane przez ustrojodawcę. Widać to wyraźnie na przykładzie umiejscowienia w systematyce konstytucji regulacji praw i wolności jednostki. W państwie liberalno-demokratycznym status jednostki określony jest zwykle w pierwszej części konstytucji (np. konstytucja Włoch z 1947 r. i konstytucja RFN z 1949 r.), natomiast w państwach realnego socjalizmu problematyka ta umieszczana była dopiero po rozdziałach poświęconych zasadom ustrojowym oraz strukturze naczelnych i terenowych organów państwowych (np. konstytucja PRL z 1952 r.). Jako przykład może też służyć porównanie systematyki obu konstytucji II Rzeczypospolitej, różniące się zwłaszcza w odniesieniu do regulacji ustroju naczelnych organów państwa. Różnice te wynikały stąd, że w konstytucji z 1921 r. przyjęta została w tej kwestii zasada podziału władz, zaś konstytucja z 1935 r. wyraźnie eksponowała w strukturze organów państwa Prezydenta Rzeczypospolitej. Koncepcje filozoficzne i polityczne nie decydują natomiast o systematyce szczegółowej konstytucji. Kształtują ją jedynie określone założenia techniczno-legislacyjne, dlatego też pod względem systematyki szczegółowej konstytucje poszczególnych państw nie różnią się zasadniczo między sobą.

Charakterystycznym elementem systematyki wielu konstytucji jest to, że posiadają one **wstęp** (**preambuły**), co także odróżnia je wyraźnie od ustaw zwykłych. Wstępy do konstytucji mają zawsze uroczystą formę, ich postanowienia nie są ujęte w postaci artykułów czy paragrafów, stanowią jednak integralną część konstytucji. W treści preambuły wskazuje się najczęściej: a) ustrojodawcę, czyli podmiot ustanawiający konstytucję oraz b) cele, którym ma służyć uchwalana konstytucja. Niektóre wstępy do konstytucji są rozbudowane (np. w konstytucji Japonii z 1946 r., ale przede wszystkim w konstytucji byłej Jugosławii z 1974 r.), innym razem – bardzo lakoniczne. Tak np. wstęp do konstytucji USA ma następujące brzmienie: „My, naród Stanów Zjednoczonych, pragnąc udoskonalić Unię, ustanowić sprawiedliwość, zabezpieczyć spokój w kraju, zapewnić wspólną obronę, podnieść ogólny dobrobyt oraz utrzymać dla nas samych i naszego potomstwa dobrodziejstwa wolności, wprowadzamy i ustanawiamy dla Stanów Zjednoczonych Ameryki niniejszą konstytucję”. Wstęp nie jest jednak niezbędnym elementem konstytucji, dlatego też wiele ustaw zasadniczych nie zawiera go w swej systematyce (np. konstytucja Austrii z 1920 r., konstytucja Danii z 1953 r., konstytucja Holandii z 1983 r. oraz konstytucja Finlandii z 1999 r.).

Należy podkreślić, że przyjęta systematyka konstytucji nie ma żadnego wpływu na **wewnętrzne różnicowanie norm konstytucyjnych**. Przy ich klasyfikacji, doktryna prawa konstytucyjnego wyróżnia najczęściej 5 rodzajów norm składających się na treść ustawy zasadniczej:

- 1) **zasady konstytucji** – są to podstawowe rozstrzygnięcia autorytetu ustrojodawcy dotyczące kształtu ustroju politycznego danego państwa, jak np. zasada suwerenności narodu, zasada republikańskiej formy państwa, zasada federalizmu, zasada podziału władz, zasada państwa prawnego,
- 2) **normy kompetencyjne** – określają głównie zakres uprawnień poszczególnych organów państwowych oraz podstawowe prawa i wolności jednostki,
- 3) **normy organizacyjne** – dotyczą organizacji państwa oraz jego organów (np. struktury parlamentu i rządu),
- 4) **normy proceduralne** – regulują m.in. tryb uchwalania ustaw oraz procedurę tworzenia rządu,
- 5) **normy programowe** – wytyczają bieżące cele działalności państwa, a także określają zadania, które powinny być zrealizowane w przyszłości (tego rodzaju normy były charakterystyczne zwłaszcza dla konstytucji państw realnego socjalizmu).

Zaprezentowana tutaj klasyfikacja norm konstytucyjnych nie wpływa bynajmniej na moc prawną postanowień konstytucji, które nie są pod tym względem różnicowane, a więc powinny być przestrzegane na tych samych zasadach. Ma ona natomiast duże znaczenie dla podmiotów stosujących konstytucję, jest też bardzo przydatna w procesie wykładni przepisów ustawy zasadniczej.

4. Sposób uchwalania i zmiany konstytucji

Specyficzny tryb uchwalania konstytucji oraz dokonywania zmian w jej treści jest jedną z kilku zasadniczych cech, istotnie odróżniających ten akt normatywny od ustaw zwykłych. Ta cecha konstytucji jest wyrazem szczególnej mocy prawnej tego aktu, a jednocześnie ma stanowić o większej jego trwałości w porównaniu z ustawami zwykłymi.

Sposób uchwalania konstytucji, a w konsekwencji także jej zmiany, wiąże się ściśle z określeniem podmiotu, do którego należy władza najwyższa w państwie, jak też z ustaleniem form, w jakich suweren powinien tę władzę sprawować. W tym zakresie wykształciły się historycznie **cztery podstawowe rozwiązania**:

- 1) suwerenem jest monarcha, on więc nadaje konstytucję,
- 2) konstytucja zostaje przyjęta w drodze referendum, a więc przez naród w głosowaniu powszechnym,

3) konstytucję uchwała specjalnie do tego celu powołany organ przedstawicielski, zwany konstytuanta,

4) konstytucja uchwalana jest przez parlament, który funkcjonuje jednak wówczas w szczególnym trybie, innym niż przy uchwalaniu ustaw zwykłych.

Konstytucja nadawana przez panującego, czyli **konstytucja „oktrojowana”** (nazwa ta pochodzi od francuskiego słowa *octroyer* – nadać), pojawia się w XIX w., stając się formą wprowadzenia w kilku państwach instytucji monarchii konstytucyjnej. Taki charakter miały m.in. karta konstytucyjna Ludwika XVIII z 1814 r., narzucona przez cara Aleksandra I konstytucja Królestwa Polskiego z 1815 r. oraz konstytucja pruska z 1850 r. W najnowszej historii do oktrojowania dwóch ustaw zasadniczych przyczyniły się amerykańskie władze okupacyjne. Dotyczy to zwłaszcza konstytucji japońskiej z 1946 r. oraz, w nieco mniejszym stopniu, konstytucji RFN z 1949 r. W obu przypadkach nastąpiło to zresztą z dobrym i trwałym skutkiem, gdyż konstytucja Japonii nie była jeszcze do tej pory nowelizowana, zaś konstytucja RFN obowiązuje bez poważniejszych zmian także po zjednoczeniu Niemiec.

Zwolennikiem przyjmowania konstytucji w drodze referendum był przede wszystkim J.J. Rousseau, co wiazało się ściśle z głoszoną przez niego teorią umowy społecznej. Ta forma uchwalania ustawy zasadniczej znalazła zastosowanie już na przełomie XVIII i XIX w. – w drodze referendum przyjęło m.in. konstytucję japońską z 1793 r. oraz konstytucję stworzoną przez Napoleona w 1802 r. Republiki Helweckiej. **Instytucja referendum konstytucyjnego** wprowadzana jest wspólnie przez coraz większą liczbę państw, gdyż przyjęcie konstytucji w tym trybie uznawane jest za najbardziej demokratyczny sposób jej uchwalenia. Wówczas projekt konstytucji jest przyjmowany przez parlament lub konstytuanta, a następnie poddawany pod głosowanie powszechne (referendum), w którym głosujący wyrażają się „za” lub „przeciw” temu projektowi. Taka procedura została przyjęta przy uchwalaniu m.in. konstytucji francuskiej IV Republiki z 1946 r., konstytucji Hiszpanii z 1978 r., konstytucji Szwajcarii z 1999 r. oraz Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku.

W niektórych krajach w celu uchwalenia konstytucji wylądano specjalny organ przedstawicielski, określany tradycyjnie jako **konstytuanta**. Z reguły konstytuanci nie mieli z góry określonej kadencji, były wybierane na okres do uchwalenia konstytucji. Wybrane wyłącznie w celu uchwalenia nowej konstytucji, a więc nie obciążone zajmowaniem się różnymi sprawami (inaczej niż zwykłe parlamenty), mogły skupić się na poszukiwaniu optymalnych dla danego kraju rozwiązań ustrojowych. Przez konstytuanta została uchwalona m.in. konstytucja Włoch z 1947 r. oraz konstytucja Portugalii z 1976 r. Niektiedy rolę konstytuanta może spełniać także zwykły parlament. Z taką sytuacją mamy do czynienia wówczas, gdy głównym

zadaniem nowo wybranego parlamentu jest przygotowanie oraz uchwalenie konstytucji, mimo że wykonuje on jednocześnie inne kompetencje. Charakter konstytuancji miał m.in. wybrany w 1919 r. Sejm Ustawodawczy, który uchwalił pierwszą konstytucję II Rzeczypospolitej (tzw. „Konstytucję marcową”), a także Sejm Ustawodawczy z lat 1947–1952, który uchwalił konstytucję PRL z 1952 roku. Należałoby jeszcze dodać, że cechy konstytuancji miały również zwoływane niekiedy w przeszłości **konwencje konstytucyjne**, których celem było przygotowanie i uchwalenie konstytucji dla nowo powstających państw (zwłaszcza Stanów Zjednoczonych Ameryki w drugiej połowie XVIII w. oraz Australii u schyłku XIX stulecia).

Najczęściej wykorzystywanym rozwiązaniem jest **uchwalenie konstytucji przez parlament**, przy czym jego funkcja ustrojodawcza zostaje wtedy wyraźnie oddzielona od pozostałych funkcji parlamentu. Wyodrębnienie tej funkcji parlamentu następuje w wyniku ustanowienia szczególnego trybu postępowania przy uchwalaniu ustawy zasadniczej, różniącego się wyraźnie od parlamentarnej procedury uchwalania ustaw zwykłych. Chodzi w tym wypadku głównie o spełnienie dwóch szczególnych wymogów formalnych – odpowiedniego quorum (wymaganej liczby posłów obecnych na posiedzeniu parlamentu) oraz kwalifikowanej większości głosów (np. 2/3 lub 3/4), niezbędnej do podjęcia prawomocnej decyzji o uchwaleniu konstytucji. Z nowszych konstytucji, które zostały uchwalone przez parlament, wymienić można m.in. Akt o Formie Rządu Królestwa Szwecji z 1974 r., konstytucję Grecji z 1975 r., konstytucję Holandii z 1983 r. oraz konstytucję Finlandii z 1999 roku.

Podobnie jak uchwalenie ustawy zasadniczej, również **dokonywanie zmian w treści konstytucji** wymaga szczególnego trybu postępowania oraz spełnienia określonych warunków, które nie są wymagane przy dokonywaniu zmian w ustawodawstwie zwykłym. Jest to konieczne z uwagi na miejsce zajmowane przez konstytucję w systemie źródeł prawa i ze względu na potrzebę zapewnienia trwałości jej rozwiązań.

Biorąc pod uwagę zakres zmiany konstytucji, możemy wyróżnić zmianę całkowitą i zmianę częściową. **Zmiana całkowita** może polegać: a) na zastąpieniu dotychczas obowiązującej konstytucji całkowicie nową ustawą zasadniczą lub b) na uchyleniu dotychczasowej konstytucji bez jednoczesnego wprowadzania w jej miejsce innego aktu rangi konstytucyjnej (taka sytuacja miała miejsce przede wszystkim w niektórych krajach Ameryki Łacińskiej po dokonanych tam przewrotach wojskowych i wprowadzeniu rządów dyktatorskich, m.in. w Brazylii w 1967 r.). **Zmiana częściowa** polega zaś na zmianie treści jedynie niektórych postanowień konstytucji. Jeśli jednak zmiana ta dotyczy podstawowych zasad ustroju państwa, obejmuje znaczną część przepisów konstytucji lub polega na istotnym uzupełnieniu jej dotychczasowego tekstu, określana jest jako **rewizja konstytucji**. Z rewizji

zją konstytucji mamy z reguły do czynienia w okresach istotnych przemian politycznych i gospodarczych. Taki charakter miała m.in. nowelizacja konstytucji PRL z 1952 r. dokonana w dniu 29 grudnia 1989 r., w jej wyniku nastąpiła bowiem gruntowna zmiana fundamentalnych zasad ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego państwa polskiego.

Pod względem formalnym całkowita zmiana konstytucji nie różni się zasadniczo od zmiany częściowej. W niektórych krajach wprowadzono jednak rozróżnienie obu form zmian konstytucyjnych. W przypadku całkowitej zmiany konstytucji (zastąpienie dotychczasowej konstytucji nową ustawą zasadniczą) wprowadzono bardziej utrudnioną procedurę postępowania w porównaniu z trybem przeprowadzania częściowej zmiany konstytucji. Rozwiązanie takie zostało przyjęte m.in. w konstytucjach Austrii i Bułgarii. Konstytucja Austrii z 1920 r. (w redakcji z 1929 r.) dla całkowitej zmiany konstytucji wprowadza wymóg przeprowadzenia referendum konstytucyjnego (art. 44 ust. 3), natomiast zmiana częściowa może być przeprowadzona w szczególnym trybie przez parlament (art. 44 ust. 1). Z kolei konstytucja Bułgarii z 1991 r. stanowi, że częściowa zmiana konstytucji może być dokonana przez Zgromadzenie Narodowe (parlament) większością 3/4 głosów wszystkich posłów w trzech głosowaniach przeprowadzonych w różnych dniach (art. 155 ust. 1), zaś całkowita zmiana konstytucji – przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe (konstytuantę) większością 2/3 głosów wszystkich członków tego organu w trzech głosowaniach przeprowadzonych w różnych dniach (art. 161).

Najczęściej podmiotem uprawnionym do dokonywania zmian konstytucyjnych jest parlament, działający jednak wówczas w szczególnym trybie postępowania. W niektórych państwach przy przeprowadzaniu zmian konstytucyjnych wykorzystuje się także instytucje referendum. Przykładem może być zwłaszcza Szwajcaria, gdzie referendum konstytucyjne ma w każdym przypadku charakter obligatoryjny. Oznacza to, że jakośkolwiek zmiana konstytucji (zarówno związkowej, jak też kantonalnej), niezależnie od tego, czy obejmuje całą konstytucję, czy tylko jeden z jej przepisów, nie może mieć miejsca bez zaakceptowania tej zmiany w drodze referendum przez większość ludności kraju lub kantonu.

Szczegółne warunki dokonywania zmian konstytucyjnych przejawiają się z reguły w różnych stadiach postępowania ustawodawczego. Prawo inicjatywy ustawodawczej w zakresie zmiany konstytucji przysługuje najczęściej głowie państwa, rządowi oraz określonej liczbie deputowanych do parlamentu. W przypadku inicjatywy poselskiej wprowadza się jednak z reguły wymóg zebrania podpisów pod projektem przez większą liczbę deputowanych niż przy zwykłej inicjatywie ustawodawczej. Przy dokonywaniu zmiany całkowitej, gdy konieczne jest przygotowanie projektu nowej konstytucji, zadanie to powierza się specjalnej komisji konstytucyjnej, którą powołuje z reguły izba niższa parlamentu. W trakcie głosowania nad pro-

jektem zmiany konstytucji niezbędne jest określone quorum (zwykle co najmniej połowa ogólnej liczby deputowanych) oraz istnieje wymóg uzyskania kwalifikowanej większości głosów (z reguły wynosi on 2/3, ale w Grecji i Hiszpanii – 3/5). W parlamencie dwuizbowym kwalifikowana większość głosów musi być uzyskana w odrębnych głosowaniach w obu izbach parlamentu.

Przy dokonywaniu zmian w treści ustawy zasadniczej wprowadzany jest niekiedy wymóg przyjęcia takiej poprawki przez parlament dwóch kolejnych kadencji. Warunek taki przewiduje się m.in. przy nowelizacji konstytucji Finlandii i Szwecji. Analogiczne rozwiązanie znajduje zastosowanie także w Hiszpanii, ale jedynie przy całkowitej lub częściowej rewizji konstytucji. Postępowanie w tym zakresie podzielone zostało tam na trzy odrębne etapy: 1) przyjęcie założeń rewizji konstytucji przez obie izby parlamentu większością 2/3 głosów, co w konsekwencji oznacza rozwiązanie izb, 2) potwierdzenie tej decyzji przez nowo powołane w wyborach izby parlamentu i przyjęcie przez nie (większością 2/3 głosów) nowego tekstu konstytucji lub jej części, 3) zatwierdzenie rewizji konstytucji w drodze referendum konstytucyjnego.

Wyjątkowo utrudnioną procedurę zmiany konstytucji wprowadzono w niektórych państwach federacyjnych, gdzie udział w dokonywaniu zmian konstytucyjnych został zagwarantowany także poszczególnym podmiotom federacji. Przykładem mogą być rozwiązania przyjęte w systemach konstytucyjnych USA i Australii. W USA zmiana konstytucji federalnej może dojść do skutku tylko wtedy, gdy projekt takiej zmiany zostanie przyjęty przez obie izby Kongresu (Izbę Reprezentantów i Senat) kwalifikowaną większością głosów, a następnie zaakceptowany przez co najmniej 3/4 legislatur (parlamentów) stanowych. W Australii projekt zmiany konstytucji musi być najpierw przyjęty bezwzględną większością głosów w Senacie oraz w Izbie Reprezentantów. Następnie poddawany jest pod głosowanie w referendum konstytucyjnym, przy czym zmiana konstytucji jest możliwa wyłącznie w wyniku uzyskania w referendum tzw. „potrójnej większości”: 1) ponad 50% głosów osób biorących udział w referendum w całym kraju, 2) ponad 50% głosów w co najmniej 4 stanach, a to oznacza, że 3) za zmianą konstytucji opowiada się większość stanów. Tak skomplikowana procedura zmiany konstytucji spowodowała, że konstytucje USA i Australii należą do wyjątkowo stabilnych ustaw zasadniczych – konstytucje USA uzupełniło dotychczas tylko 27 poprawek, zaś konstytucja Australii z 1900 r. zmieniana była jedynie 6 razy.

Niektóre konstytucje zawierają **postanowienia całkowite, „niezmienne”**, czyli niepodlegające zmianie nawet w trybie przewidzianym dla zmiany ustawy zasadniczej. Tytułem przykładu można tu wymienić: a) art. 79 ust. 3 ustawy zasadniczej RFN z 1949 r., zgodnie z którym niedopuszczalna jest zmiana m.in. zasady federalnej struktury RFN, zasady współzestępnictwa krajów w ustawodawstwie związ-

komym oraz zasad określających podstawowe prawa jednostki, b) art. 89 ust. 5 konstytucji Francji z 1958 r., który postanawia, że „republikańska forma rządów nie może stanowić przedmiotu zmiany konstytucji”, c) art. 110 ust. 1 konstytucji Grecji z 1975 r., w myśl którego nie podlegają zmianie przepisy konstytucji określające m.in. formę państwa jako republiki parlamentarnej oraz zasadę podziału władz, d) art. 290 konstytucji Portugalii z 1976 r., wyliczający szereg zasad, które nie mogą być naruszone podczas zmiany konstytucji (np. zasada rozdziału Kościoła od państwa oraz zasada pluralizmu politycznego i prawa do demokratycznej opozycji). Specyficzne rozwiązanie zostało przyjęte w art. 136 konstytucji Meksyku z 1917 r., który proklamuje zasadę „nienaruszalności” konstytucji tego kraju. Dopuszcza on częściowe zmiany konstytucji (miały one miejsce wielokrotnie), wyklucza jednak jej uchYLENIE i przyjęcie nowej ustawy zasadniczej.

Podczas dokonywania zmian konstytucyjnych wykorzystywane są zawsze określone **zasady techniki legislacyjnej**. Najczęściej uchwalenie ustawy zmieniającej konstytucję oznacza bezpośrednią zmianę tekstu konstytucji (wykreślenie z niej przepisów uchylonych i wprowadzenie w ich miejsce przyjętych poprawek). Niekiedy jednak ustawy zmieniające przepisy konstytucji egzystują poza jej zasadniczym tekstem i zachowują swoją odrębność, mimo że zmieniają merytorycznie lub uzupełniają treść ustawy zasadniczej. Przy tym rozwiązaniu do pierwotnego tekstu konstytucji nie wprowadza się żadnych poprawek, pozostaje on nadal bez zmian. Rozwiązanie takie stosowane jest przede wszystkim w USA, gdzie poza właściwym tekstem konstytucji z 1787 r. funkcjonuje (z kolejną numeracją) 27 przyjętych w późniejszych latach poprawek do konstytucji.

Istotnym elementem w procesie zmian konstytucyjnych jest **ogłoszenie konstytucji** lub noweli konstytucyjnej w oficjalnym państwowym organie publikacyjnym. Ma ono miejsce po podpisaniu konstytucji przez uprawniony do tego organ (zazwyczaj przez głowę państwa) i jest niezbędnym warunkiem wejścia jej w życie, nabrania przez nią mocy obowiązującej. Kwestie związane z wejściem w życie konstytucji uregulowane są najczęściej w samej konstytucji. Tej problematyce poświęcony jest zwykle jeden z ostatnich rozdziałów ustawy zasadniczej, zatytułowany z reguły jako „Postanowienia przejściowe” (m.in. w konstytucjach Francji i Hiszpanii). Niekiedy jednak zagadnienia te są regulowane w odrębnych akcie prawnym, uchwalanym jednocześnie z tekstem konstytucji. Rozwiązanie takie przyjęło m.in. w odniesieniu do polskiej konstytucji z 1952 r., bowiem Sejm Ustawodawczy uchwalił 22 lipca 1952 r. ustawę konstytucyjną pod nazwą „Przepisy wprowadzające Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”. W akcie tym określono zarówno datę wejścia w życie konstytucji, jak też uregulowano (na okres przejściowy) szereg kwestii wiążących się z faktycznym prowadzeniem w życie niektórych jej postanowień.

Przy prezentacji problematyki zmian w treści ustaw zasadniczych, należy jeszcze zwrócić uwagę na **tryb nowelizacji Konstytucji RP z 1997 r.** Został on uregulowany w rozdziale XII Konstytucji, który zawiera tylko jeden artykuł (235). Przewidziane w nim warunki oraz procedura zmian konstytucyjnych pozwalają zaliczyć Konstytucję RP do kategorii konstytucji sztywnych, a więc takich, których tryb zmiany w porównaniu z ustawami zwykłymi ulega istotnemu obustroniu. Przekonuje o tym to, że: 1) z formalną inicjatywą zmiany przepisów Konstytucji może wystąpić tylko Prezydent RP, Senat oraz 1/5 ustawowej liczby posłów (uprawnienie to przysługuje więc dwóm podmiotom dysponującym prawem inicjatywy ustawodawczej – Radzie Ministrów oraz grupie 100 000 obywateli), 2) tekst ustawy zmieniającej Konstytucję musi być przyjęty w jednokrotnym brzmieniu przez obie izby parlamentu (Sejm został tu więc pozbawiony decydującego głosu w sprawie treści aktu ustawodawczego), 3) na rozpatrzenie projektu ustawy o zmianie Konstytucji Senat ma 60 dni (przy ustawach zwykłych – 30 dni), 4) do przyjęcia ustawy zmieniającej Konstytucję wymagana jest kwalifikowana większość 2/3 głosów w Sejmie i większość bezwzględna w Senacie, 5) podmioty uprawnione do występowania z inicjatywą zmiany Konstytucji mogą żądać w przypadku zmiany treści rozdziałów I, II i XII przeprowadzenia ogólnokrajowego referendum zatwierdzającego. W ten sposób Konstytucja wprowadza znaczące gwarancje jej trwałości, gdyż przyjęty w art. 235 tryb nowelizacji wyklucza możliwość dokonywania zmian ustawą zasadniczej w doraźnych celach politycznych.

5. Nadrzędność konstytucji w systemie prawa i jej gwarancje

Najwyższa moc prawna konstytucji oznacza, że jest ona aktem nadrzędnym w stosunku do ustaw zwykłych, a w konsekwencji – w stosunku do wszystkich innych aktów prawnych w państwie. Jej nadrzędność w systemie źródeł prawa jest konsekwencją dwóch omówionych wyżej cech charakterystycznych konstytucji: szczególnej treści oraz szczególnego trybu uchwalania i dokonywania zmian w treści ustawy zasadniczej. Na treść konstytucji składają się jedynie normy o charakterze podstawowym, wymagające uzupełnienia i rozwinięcia w normach prawnych niższego rzędu bądź też w drodze wykładni konstytucji. W każdej konstytucji znajduje się z reguły szereg przepisów, które odsyłają do ustaw zwykłych, mających za zadanie konkretyzować oraz zapewnić wykonania jej postanowień. Tym samym ustawy traktowane są jako akty „wykonawcze” w stosunku do konstytucji, a więc mają niższą od konstytucji rangę w systemie źródeł prawa. Z kolei szczególny tryb uchwalania i zmiany konstytucji ustalony został po to, aby wykluczyć zmiany konstytucji w drodze zwykłego ustawodawstwa. Tryb ten określony jest przy tym w samej konstytucji, co stanowi zawsze istotną przesłankę jej nadrzędności nad ustawami zwykłymi.

Najwyższa moc prawna konstytucji w systemie źródeł prawa oznacza, że żadna norma prawna niższej rangi nie może być sprzeczna z normami konstytucji. O zgodności z konstytucją ustaw zwykłych oraz innych aktów normatywnych decyduje zarówno treść tych aktów, jak też tryb ich uchwalenia. Warunkiem zgodności z konstytucją jest więc nie tylko merytoryczna niesprzeczność aktów prawnych z zasadami konstytucji, ale także uchwalenie ich przez upoważnione do tego w konstytucji organy państwowe i to w takim trybie postępowania, jaki został przewidziany w przepisach ustawy zasadniczej.

Zasada nadrzędności konstytucji w systemie źródeł prawa oznacza nie tylko zakaz wydawania aktów prawnych sprzecznych z konstytucją, lecz również obowiązek wydawania aktów niezbędnych dla zapewnienia pełnej realizacji norm konstytucyjnych. Obowiązek ten spoczywa w głównej mierze na organie władzy ustawodawczej (parlamencie), gdyż jest on powołany w pierwszej kolejności (poprzez uchwalenie ustaw zwykłych) do realizacji przepisów konstytucji. Obowiązek realizacji postanowień konstytucji dotyczy zarówno tych wypadków, gdy konstytucja wyraźnie nakłada na parlament obowiązek uchwalenia ustawy, jak i tych, gdy wydanie ustawy nie jest w konstytucji wyraźnie przewidziane, lecz jest niezbędne dla zapewnienia realizacji jej postanowień. Jeśli organ ustawodawczy nie wydaje ustaw, do uchwalenia których został zobowiązany w przepisach konstytucji, uniemożliwia pełną realizację norm konstytucyjnych, naruszając przy tym ciągłość, a tym samym obowiązek ścisłego przestrzegania norm zawartych w ustawie zasadniczej. Ma to w sumie nie mniejsze znaczenie niż zakaz wydawania aktów prawnych sprzecznych z przepisami konstytucji.

Z problematyką nadrzędności norm konstytucyjnych wiąże się ściśle kwestia zapewnienia zgodności ustaw oraz innych aktów normatywnych z konstytucją. Aby to osiągnąć, należy stworzyć mniej lub bardziej rozbudowane **gwarancje nadrzędności konstytucji**, czyli także rozwiązania i instytucje prawnoustrojowe, których zadaniem byłoby zabezpieczenie realizacji norm konstytucyjnych.

Szereg gwarancji nadrzędności konstytucji ma charakter pośredni. Zalicza się do nich te rozwiązania i instytucje, które sprzyjają zabezpieczeniu nadrzędności konstytucji w systemie prawa, mimo że nie zostały stworzone w celu realizacji tej samej funkcji. Przykładowo można tu wymienić zasadę podziału oraz równowagi władz, która umożliwia poszczególnym władzom wzajemną kontrolę tak że z punktu widzenia zgodności ich działań z przepisami konstytucji (przykładem może być parlamentarna kontrola działalności władzy wykonawczej). Najskuteczniejszą gwarancją nadrzędności konstytucji jest jednak instytucja kontroli konstytucyjności ustaw i innych aktów prawnych, która może przybierać postać: a) kontroli parlamentarnej, b) kontroli pozaparlamentarnej.

Parlamentarna kontrola konstytucyjności prawa polega na tym, że każdy organ państwowy uprawniony do stanowienia aktów normatywnych, obowiązujący jest przed wydaniem aktu prawnego zbadać projekt tego aktu z punktu widzenia jego zgodności z konstytucją. Szczegółowe znaczenie ma w tym wypadku kontrola sprawowana przez parlament, uchwała on bowiem ustawy, a więc akty prawne zajmujące po konstytucji najwyższe miejsce w hierarchii źródeł prawa. Cechą charakterystyczną tej formy kontroli jest to, że tylko parlament decyduje ostatecznie o zgodności uchwalanej przez siebie ustawy z przepisami konstytucji. W tym wypadku ma zastosowanie **zasada domniemania zgodności ustawy z konstytucją**, obowiązek przyjmując się, że każda ustawa zwykła, przyjęta z zachowaniem wymaganej procedury parlamentarnej, nie jest sprzeczna z ustawą zasadniczą.

Kontrola parlamentarna może być sprawowana w dwóch formach. Pierwszą z nich jest **kontrola nieinstytucjonalizowana**, która realizowana jest na zasadach ogólnych w toku postępowania ustawodawczego. Sprowadza się ona do tego, że każdy organ uczestniczący w procesie uchwalania ustawy, ma obowiązek weryfikacji tego projektu z punktu widzenia jego zgodności z przepisami konstytucji. Obowiązek taki spoczywa zwłaszcza na organach występujących w inicjatywnej ustawodawczej oraz na komisjach parlamentarnych opiniujących przyjęte projekty ustaw. Drugą formę stanowi **kontrola instytucjonalizowana**, która polega na ukształtowaniu sformalizowanej procedury kontrolnej. W tym wypadku możliwe są dwa rozwiązania: a) powołanie specjalnej komisji parlamentarnej, której zadaniem jest opiniowanie wszystkich projektów ustaw z punktu widzenia ich zgodności z konstytucją, b) powierzenie tego uprawnienia jednej ze stałych komisji parlamentu. Przygotowywane przez te organy opinie nie mają jednak prawnie wiążącego charakteru, ostateczna decyzja należy bowiem w każdym przypadku do parlamentu.

System kontroli parlamentarnej był do niedawna najczęściej wykorzystywaną formą kontroli konstytucyjności ustaw. Utrzymał się najdłużej w państwach realnego socjalizmu, gdzie realizacja zasady kierowniczej roli partii komunistycznej, jak też względy doktrynalne (przyjęcie zasady jednolitej władzy państwowej oraz wynikająca z niej formuły o nadrzędności parlamentu nad pozostałymi organami) uniemożliwiały wprowadzenie pozaparlamentarnej kontroli zgodności ustaw z przepisami konstytucji. W państwach tych prawo kontroli zgodności ustaw z konstytucją przysługiwało parlamentowi lub naczelnemu organowi prezydialnemu. Drugie rozwiązanie znalazło zastosowanie także w Polsce, gdy w 1976 r. konstytucja przyznała Radzie Państwa uprawnienie do czuwania nad zgodnością prawa z konstytucją. Rada Państwa nie korzystała jednak w praktyce z tego uprawnienia, tracąc je wraz z utworzeniem, w drodze nowelizacji konstytucji z dnia 26 marca 1982 r., instytucji Trybunału Konstytucyjnego. Współcześnie formy kontroli parlamentarnej, z uwagi na swą małą skuteczność jako środka zabezpieczającego zgodność ustaw z konstytucją, wykorzystywane są już w niewielkim zakresie.

Pozaparlamentarna kontrola konstytucyjności prawa charakteryzuje się głównie tym, że funkcja ochrony konstytucji (badania zgodności ustaw i innych aktów prawnych z ustawą zasadniczą) powierzana jest organowi niezależnemu od parlamentu. Ta forma kontroli konstytucyjności prawa reprezentowana jest przez dwa podstawowe modele: a) model amerykański, b) model europejski (kontynentalny).

Pierwszy z nich, czyli **model amerykański**, sprowadza się do tego, że kontrolę konstytucyjności aktów ustawodawczych sprawują sądy powszechne. Jej istota polega na tym, że każda ze stron w postępowaniu sądowym może zakwestionować konstytucyjność ustawy, na podstawie której sąd ma wydać orzeczenie w konkretnej sprawie. Jeśli sąd podzieli tę opinię, a więc uzna niekonstytucyjność aktu lub przepisu w danej sprawie, traktuje go jako „nieistniejący” i pomija przy wydawaniu orzeczenia. Tego rodzaju orzeczenie sądowe nie jest jednak równoznaczne z uchyleciem zakwestionowanej normy prawnej, gdyż może być ona stosowana jako podstawą rozstrzygnięcia przez sąd każdej innej, konkretnej sprawy indywidualnej.

Ten model kontroli konstytucyjności prawa wykształcił się w praktyce ustrojowej Stanów Zjednoczonych Ameryki na początku XIX wieku. Konstytucja USA nie przyznała co prawda sądom uprawnienia do badania zgodności aktów prawnych z ustawą zasadniczą, ale Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych uznał swą własność do kontroli konstytucyjności prawa, wywodząc ją z treści art. VI konstytucji, który stanowi, że: „Niniejsza konstytucja i zgodnie z nią wydane ustawy Stanów Zjednoczonych [...] stanowią najwyższe prawo krajowe”. Na tej podstawie Sąd Najwyższy przyjął zasadę, że ustawa sprzeczna z konstytucją jest nieważna, a tym samym nie może być stosowana przez sądy powszechne przy rozstrzygnięciu spraw indywidualnych. Po raz pierwszy znalazła ona zastosowanie w 1803 r., gdy przez Sąd Najwyższy pod przewodnictwem sędziego J. Marshalla rozpatrywana była **sprawa Marbury v. Madison**. Stwierdził on wówczas jednoznacznie, że sprzeczna z konstytucją ustawa federalna jest nieważna, wobec czego sądy powinny odmówić jej zastosowania. Orzeczenie w tej sprawie zapoczątkowało orzecznictwo sądów powszechnych w kwestii zgodności aktów federalnych z konstytucją Stanów Zjednoczonych. W praktyce jedynie orzeczenia Sądu Najwyższego uważane są za precedensy i tym samym traktuje się je jako wiążące dla sądów niższych instancji. Sam Sąd Najwyższy nie jest jednak związany własnym orzecznictwem, co umożliwia mu wywieranie znaczącego wpływu na aktualną interpretację przepisów ustawy zasadniczej.

Ukształtowany w USA model kontroli konstytucyjności prawa wprowadzony został już w połowie XIX w. w niektórych państwach Ameryki Łacińskiej (Argentyna, Brazylia, Meksyk). Model amerykański przyjął się też w anglojęzycznych państwach Commonwealthu (Australia, Nowa Zelandia, Kanada) oraz znalazł zastosowanie w wielu innych krajach pozaeuropejskich, np. w Indiach i Izraelu. Po II wojnie światowej, pod wpływem amerykańskich władz okupacyjnych, sądowną kon-

trole konstytucyjności prawa wprowadzono w Japonii. Ten model kontroli zgodności prawa z konstytucją nie rozpowszechnił się natomiast w Europie, gdyż występuje tylko w Grecji i niektórych państwach skandynawskich.

Europejski (kontynentalny) model kontroli konstytucyjności prawa cechuje w głównej mierze to, że w modelu tym jest powoływany specjalny, wyodrębniony organ państwowy (sąd konstytucyjny), którego zadaniem jest kontrola konstytucyjności aktów ustawodawczych oraz legalności (zgodności z konstytucją i ustawami) aktów prawnych niższego rzędu. Za jednego z twórców koncepcji sądownictwa konstytucyjnego uznaje się wybitnego austriackiego filozofa prawa Hansa Kelsen, bowiem z jego inicjatywy do konstytucji Republiki Austriackiej z 1920 r. wprowadzono instytucję Trybunału Konstytucyjnego. Austriacki sąd konstytucyjny stał się w ten sposób pierwowzorem europejskiego modelu kontroli konstytucyjności prawa. W okresie międzywojennym, poza Austrią, sądy konstytucyjne zostały utworzone tylko w Czechosłowacji (1920 r.) oraz w Hiszpanii (1931 r.). Należałoby tu jednak zaznaczyć, że funkcjonujące w obu tych państwach w dwudziestolecie międzywojennym sądy konstytucyjne nie podjęły w praktyce szerszej działalności orzeczniczej.

Szybki rozwój instytucji sądownictwa konstytucyjnego nastąpił dopiero po II wojnie światowej. Trybunały konstytucyjne zostały powołane m.in. we Włoszech (1947 r.), RFN (1949 r.), Francji (1958 r.), Turcji (1961 r.), Hiszpanii (1978 r.) oraz Portugalii (1982 r.). Organy tego typu utworzono także w państwach byłego bloku wschodniego, przy czym jedynie w Jugosławii, Polsce i na Węgrzech pojawiły się już w okresie realnego socjalizmu. Europejski model kontroli konstytucyjności aktów prawnych znalazł zastosowanie również poza kontynentem europejskim.

Przyjęty na gruncie europejskim model kontroli zgodności aktów normatywnych z przepisami konstytucji posiada **kilka cech szczególnych**, które odróżniają go wyraźnie od amerykańskiego modelu kontroli konstytucyjności prawa.

1. Organizację i zakres działania trybunałów konstytucyjnych określa się szczegółowo w przepisach konstytucji oraz w ustawach zwykłych.
2. System kontroli konstytucyjności aktów prawnych ma scentralizowany charakter, co oznacza, że kontrola ta jest sprawowana przez trybunały konstytucyjne na zasadzie wyłączności (inne organy jurysdykcyjne nie podejmują decyzji w tym zakresie).
3. Poza kontrolą zgodności prawa z konstytucją, trybunały konstytucyjne podejmują też z reguły decyzje w innych sprawach: a) rozstrzygają spory kompetencyjne między organami państwowymi, b) orzekają w sprawach odpowiedzialności konstytucyjnej, c) stwierdzają prawidłowość przeprowadzenia wyborów.

Podstawowa literatura

4. W działalności trybunałów konstytucyjnych ma zastosowanie zarówno abstrakcyjna, jak też konkretna (incydentalna) kontrola norm prawnych. W pierwszym przypadku chodzi wyłącznie o wyeliminowanie z porządku prawnego danego państwa norm sprzecznych z przepisami konstytucji. Takie postępowanie inicjowane jest każdorazowo na wniosek wyraźnie oznaczonych podmiotów (przed wszystkim głowy państwa, rządu lub grupy deputowanych). Kontrola konkretna podejmowana jest zaś na wniosek sądu, przed którym jedna ze stron postawiła zarzut, że norma prawna, na podstawie której sąd miał wydać orzeczenie, jest sprzeczna z konstytucją. Coraz częściej stosowana jest też skarga konstytucyjna, pozwalająca uruchomić postępowanie przed trybunałem każdemu obywatelowi, który postawi zarzut naruszenia jego praw konstytucyjnych.
5. Kontrola konstytucyjności ma nie tylko represyjny charakter (dokonywana dopiero po wejściu w życie kontrolowanego aktu prawnego), często występuje bowiem także w postaci kontroli prewencyjnej. Polega ona na tym, że akt prawny poddawany jest kontroli przed nabraniem przez niego mocy obowiązującej (m.in. ustawy uchwalonej przez parlament, ale przed jej promulgacją przez prezydenta).
6. Skutki stwierdzenia niezgodności aktu prawnego z konstytucją nie ograniczają się do konkretnej sprawy (jak w modelu amerykańskim), ale wyrażają się eliminacją takiej normy z systemu prawnego danego państwa. Orzeczenie trybunału konstytucyjnego jest ostateczne, może ono uchylać wadliwą normę prawną lub uznawać ją za nieważną od chwili jej wydania.

Przedstawione wyżej modele pozaparlamentarnej kontroli konstytucyjności prawa zostały ukształtowane przede wszystkim w tych systemach ustrojowych, w których strukturę organizacyjną aparatu państwowego oparto na zasadzie podziału władz. W tej sytuacji podstawowym zadaniem sądownictwa konstytucyjnego (bez względu na jego postać) jest czuwanie nad tym, aby poszczególne organy państwowe funkcjonowały w ramach norm konstytucyjnych. Chodzi w tym wypadku nie tylko o zagwarantowanie podejmowania decyzji przez organy państwa w granicach konstytucyjnie określonych kompetencji, ale także o zabezpieczenie nadrzędności norm konstytucyjnych zarówno w procesie stanowienia prawa, jak też podczas jego stosowania. Pozaparlamentarne formy kontroli konstytucyjności aktów normatywnych umożliwiają więc nie tylko eliminację z porządku prawnego państwa norm prawnych sprzecznych z konstytucją, ale również stwarzają realną szansę zabezpieczenia zgodnego z konstytucją stosowania prawa. W tym wypadku sądownictwo konstytucyjne spełnia też istotną rolę w dziedzinie ochrony konstytucyjnie zagrożonych podstawowych praw i wolności jednostki.

- A. Batañ, *Polskie problemy ustrojowe (konstytucja, źródła prawa, samorząd terytorialny, prawa człowieka)*, Kraków 2003.
- B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Kraków 2004.
- S. Bożyk, *Konstytucja*, Białystok 1999.
- K. Działocha (red.), *Bezpośrednie stosowanie Konstytucji RP*, Warszawa 2005.
- L. Garlicki, *Normatywna wartość ustawy zasadniczej*, [w:] M. Wyrzykowski (red.), *Konstytucyjne podstawy systemu prawa*, Warszawa 2001.
- A. Jamróz, *Konstytucja jako najwyższy akt prawny. Kilka refleksji*, [w:] M. Kudej (red.), *W kręgu zagadnień konstytucyjnych. Profesorem Eugeniuszowi Zmierzchowskiemu w darze*, Katowice 1999.
- F. Lasalle, *O istocie konstytucji*, Warszawa 1960.
- M. Lasowska, W. Sokolewicz, *Procedura zmiany Konstytucji RP na tle porównawczym*, „Studia Prawnicze” 2002, nr 2.
- W. Sokolewicz, *O gradacji zmian konstytucji*, [w:] L. Garlicki (red.), *Konstytucja, wybory, parlament – studia ofiarowane Zdzisławowi Jaroszowi*, Warszawa 2000.
- W. Sokolewicz (red.), *Zasady podstawowe polskiej konstytucji*, Warszawa 1998.
- J. Szymańek, *Tradycje konstytucyjne. Szkice o roli ustawy zasadniczej w społeczeństwie demokratycznym*, Warszawa 2006.
- J. Trzciniński (red.), *Charakter i struktura norm konstytucyjnych*, Warszawa 1997.
- P. Tułaja, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności*, Kraków 2003.
- J. Zakrzewska, *Spór o konstytucję*, Warszawa 1993.
- Z. Ziemiński, *Wartości konstytucyjne*, Warszawa 1993.
- E. Zwierchowski, *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego państw demokratycznych*, Katowice 1992.